THE SĀRADĪPIKĀ AND THE SĀRABODHINĪ

T. S. Nandi

The *Sāradīpikā* (=SD) of Guṇaratnagaṇi on the *Kāvya-prakāśa* (=KP) of Mammaṭa (*ullāsas* I-VI), edited by the present author, was published by the Gujarat University in 1976. Almost simultaneously the KP with three commentaries, namely the *Bālacittānurañjanī* (=*Bāla*) of Narahari Sarasvatītīrtha, the *Sārabodhinī* (=*Sābo*) of Śrīvatsalañcchana Bhaṭṭācārya, and *Kāvya-prakāśadarpaṇa* (*ullāsas* III-VI) of Viśvanātha, was published by the Gangānātha Jhā Kendrīya-Saṁskṛta-Vidyāpītha, Allahabad, in 1976 (eds. Goparaju Rama and Jagannath Pathak). The present author had suggested in his edition that Guṇaratna was influenced by various commentaries on the *KP*, and the *Bāla* and *Sābo* were the major sources of inspiration. The *Bāla* had such a tremendous influence on Guṇaratna that the editor thought it wiser to edit the *Bāla* also in the appendix. Actually, the *Bāla* on *KP* (I-III & X) was earlier edited by S. S. Sukthakar. So, the present author thought it advisable to publish only the portion covering the *ullāsas* IV & V. He also suggested how Guṇaratna was influenced by other commentaries including the *Sābo*. He has completed his work on the remaining portion of the *KP*, i. e. *ullāsas* VII-X and this paper attempts to bring out the influence wielded by the *Sābo* on the *SD* on *KP* VII–X only. (The references to the *Sābo* are to the Allahabad edition '76).

It will be noticed how Guṇaratna at times preserves better readings and even fills up the lacuna left out in the Allahabad edition. Thus *SD* proves a most important research tool, indeed a control, for editing other commentaries on the *KP*. Guṇaratna has heavily relied on the *Bāla*, the *Sābo* being only next to it, with as many as 105 instance from *ullāsa* VII, and 11, 33 and 26 from *ullāsas* VIII, IX and X respectively. We will examine only some illustrations in what follows.

Ullāsa VII
Sāradīpikā (S. D.)
(to be published)

(1) अर्थत्वं [तु] शब्द [जन्यसाक्षात्कारविषयत्वम् । काव्यादन्यतः शब्दान्न सुखस्य प्रत्यक्षता किन्तु शाब्दत्वमेव । शब्दे]तज्जन्य**प्रत्यक्षविषयतया**ऽनिव्याप्तिवारकं मुख्यार्थपदं (मुख्यपदं) उक्तम् ।

Ullāsa VII
Sārabodhinī—(Sā.bo.)
(Allahabad edn. 76)

(1) The words in the [ ] in the S. D. are added by the editor with the help of the Sā. bo. (P. 203), and ( ) suggests the amendation following the same which reads as :

—अर्थत्वं तु शब्दजन्यसाक्षात्कारविषयत्वम् । काव्यादन्यतः शब्दान्न सुखस्य प्रत्यक्षता किन्तु शाब्दत्वमेव । शब्दे तज्जन्य **साक्षात्कारविषय**नातिव्याप्तिवारकं मुख्यपदं उक्तम् ।

Guṇaratna has प्रत्यक्षविषयतया in place of साक्षात्कारविषयतया of the Sā. bo.

Jain Education International For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

(2) न प्रतिबन्धः, दुष्टेष्वपि रसानुभवात् ।

(2) न प्रतिबन्धः दुष्टेष्वपि रसानुभवात् । (P. 203)

(3) अपकर्षस्तु रसनिष्ठो **जातिविशेषः** ।

(3) अपकर्षस्तु रसनिष्ठो **धर्मविशेषः** । (P. 203)

(4) **टीकान्तरे** मुख्याय इदं मुख्यार्थमिति चतुर्थी समासः ।

(4) **अत्र मिश्राः**, मुख्यायेदं मुख्यार्थमिति चतुर्थी समासः । (P. 203)

गुणरत्न's 'टीकान्तर' refers to the '**मिश्राः**' as quoted in the Sā. bo.

(5) यस्य येन रूपेण [रस] व्यञ्जकत्वं तस्य तद्रूपप्रच्यवः ।

(5) [रस] is added by us with the help of the Sā. bo. (p. 202) quoting the view of 'मिश्राः' which reads as : यस्य येन रूपेण रसव्यञ्जकत्वं तस्य तद्रूपप्रच्यवः ।

(6) न च संज्ञाशब्दानां तह आदीनां न देश्यानां संस्कृतप्राकृतव्याकरणी(णा)व्युत्पादनादसाधुत्वं स्यादिति वाच्यम्, उणादयो बहुलमिति संस्कृतप्राकृतसूत्राभ्यां सामान्यतो व्युत्पादनात् ।

(6) संज्ञाशब्दानां डित्थादीनां लडह।दीनां प्राकृतानां च उणादयो बहुलं, दाढादयो बहुलं इति सामान्यतो व्युत्पादनान्न तत्र दोषः । (P. 208)

(7) नाथतेराशीरर्थे आत्मनेपदमेव न परस्मैपदं, अर्थान्तरे त्वनियमात्, याचनेऽप्यात्मनेपदमविरुद्धमिति व्याख्याय ग्राम[ग्राम]इत्युदाहार्य्यमिति ब्रुवाणः **कश्चिद**स्य धातोरात्मनेपदित्वं न परस्मैपदाप्रसक्त्या नियमव्यावृत्त्यभावेन भीषयितव्यम् ।

(7) अत्र **केचित्**—आत्मनेपदिगणपाठादेवात्मनेपदित्वे सिद्धे पुनस्तद्विधानं नियमाय । नाथतेराशीरर्थे आत्मनेपदमेव न परस्मैपदम् । अर्थान्तरे त्वनियमस्तथा च याचनेप्यात्मनेपदमविरुद्धमिति, ग्रामग्राम इत्युदाहार्यमित्याहुः । (P. 205)

(8) प्रहतौ(तो)द्धतपथ(द्ध) तिल(ज)म्था(ङ्घा)दिषु उपसंदानेन गतेः प्रत्यायकत्वात् तत्पाठवैफल्यम् । एवमध्ययनपठितस्यापीङ्धातोरधि(धिं)विनातत्र प्रयोगे असामर्थ्यमेव ।

(8) प्रहतोद्धत पद्धति जङ्घादिषु उपसन्दानेन गतेः प्रत्यायकत्वेन न तत्पाठवैयर्थ्यम् । एवमध्ययने परिपठितस्यापीङ्धातोरधिं विना तत्र प्रयोगेऽसामर्थ्यमेव । (P. 205)

Our corrections in S. D. follow this passage.

(9) यावकरसे रुधिरभ्रमान् (त्) मुग्धता । [सहसा] तत्क्षणं, विलम्बेन नायिका [या] भ्रमोच्छेदसम्भावनात् ।

(9) यावकरसे रुधिरभ्रमान्मुग्धता । सहसा तत्क्षणं, विलम्बेन नायिकाया भ्रमोच्छेदसंभावनात् । Our corrections follow this. (P. 206).

(10) तात्पर्यसंदेहास्पदीभूतार्थद्वयोपस्थापकं सन्दिग्धम् ।

(10) तात्पर्यसन्देहास्पदीभूतार्थद्वयोपस्थापकं सन्दिग्धम् । (P. 211)

(11) क्रियासम्बन्धेनैव नञोऽभावप्रतिपादकत्वेन त्व(त)या सह तस्यै(त्रै)काधिकरणकत्वविरहान्न समासः ।

(11) क्रियासम्बन्धेनैव नञोऽभावप्रतिपादकत्वेन तया सह नञः तत्र एकाधिकरणत्वविरहात् न समासः । (P. 216)

Jain Education International For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

(12) यथा [अ]ब्राह्मण इत्यादौ **उत्तरपद**संबन्धिनो नञः समासे ब्राह्मणप्रतियोगिकाऽन्योन्यासा(भा)वय(स्य) प्रतिपत्तावभावस्य विशेषणत्वेन विधेयत्वाप्रतिपत्तिः। तदुक्तम्—"प्रधानत्वं विधेर्यत्र प्रतिषेधेऽप्रधानता। पर्युदासः स विज्ञेयो यत्रोत्तरपदेन नञ् ॥" इति। निषेधप्राधान्ये समा[सा]भावं दृष्टान्तयति—

(13) अत्रोपश्लोकेन विरोधिनः कुकर्ममित्रत्वस्य प्रतीतिः। समासावयवस्य नञो निन्दार्थत्वम्। तदुक्तम्—
"तत्सादृश्यं तदन्यत्वं तदल्पत्वं विरोधिता।
अप्राशस्त्यमभावश्च नञर्थाः षट्प्रकीर्तिताः"। इति।

(14) तदुक्तम् **नरसिंहपुराणे**—शक्तित्वाल्लोकमातृत्वादम्बिकेति भविष्यतीति।

(15) **टीकाकारोऽप्याह**—अयमभिसन्धिः यत्र न्यक्कारत्वं विधीयते तत्रानूद्यविधेयपौर्वापर्योपादानेनैव तथा प्रतिपत्तिः। तदुक्तम्—
"यच्छब्दयोगः वाच(प्राथ)म्यं सिद्धत्वं चाप्यभू(नु)द्यता।
तच्छब्दयोग औत्तर्यं साध्यत्वं च विधेयता।" इति।

(16) अयं तु समासगतत्वेन पददोष एव प्रसङ्गादुक्तो न वाक्यदोषः, मिथ्यामहिमत्ववदिति टीकाकृतः प्रणयन्ति।

(19) तथाहि, अनुजे आर्यसंबन्धं विधायानौचित्यकारित्वाभावो विधीयते। यत्रार्य(यं) सम्बन्धस्तत्रा(त्र) [ना]नौचित्यमितिविहितविधेयत्वं विवक्षितम्।

(20) अत्र विरोधिनं शान्तनु(मु)पमद्या(क्रम्य) [स्व] विश्रान्तस्य 'शृङ्गारस्यात्यन्तमधुरत्वेन क्षुद्रापकारस्याप्यसहतया पदैकदेशश्रुतिकठो(टो)रप्यपकर्षतेत्याह, **त्वाविति**।

(12)—अब्राह्मण इत्यादौ **इतर**संबन्धिनो नञः समासे ब्राह्मणप्रतियोगिकान्योन्याभावाप्रतिपत्तावभावस्य विशेषणत्वेन विधेयत्वाप्रतिपत्तेः। तथा चोक्तम्—
"प्रधानत्वं विधेर्यत्र प्रतिषेधेऽप्रधानता।
पर्युदासः स विज्ञेयो यत्रोत्तरपदेन नञ् ॥" इति।
निषेधप्राधान्ये समासाभावं दृष्टान्तयति **यथे**ति।(P. 216)

(13) कुकार्यमित्यत्र तस्य प्रतीतिरित्यर्थः, अत्रोपश्लाकनविरोधिनः समासावयस्य नञो निंदार्थत्वात्। यदुक्तम्—etc. (P. 218)

This presents faulty reading. Guṇaratna reads better.

(14) तदुक्तं **नृसिंहपुराणे**—"शक्तित्वाल्लोकमातृत्वादम्बिका त्वं भविष्यसीति।" (P. 220)

(15) The **टीकाकारः** is the author of the Sā. bo.—We have :—

अयं रिपुसम्बन्धस्तत्र न्यक्कारत्वं विधीयते। तत्रानूद्यविधेययोः पौर्वापर्योपादानेनैव तथा प्रतिपत्तिः। तदुक्तम्—"यच्छब्दयोगः ···· ···· etc." इति। [भट्टवार्तिकम्]. (P. 226) Our corrections follow the Sā. bo.

(16) अयं तु समासगतत्वेन पददोष एव प्रसङ्गादुक्तो न वाक्यदोषः। मिथ्यामहिमत्ववदिति टीकाकृतः। (P. 227)

Guṇaratna has added 'प्रणयन्ति'.

(19) तथाहि। अनुजे आर्यसंबन्धं विधाय अनौचित्यकारित्वाभावो विधीयते। यत्रायं संबन्धस्तत्र नानौचित्यमिति विहितविधेयत्वं विवक्षितम्। (P. 234)

Our corrections follow this.

(20) अत्र विरोधिनं शान्तमुपक्रम्य स्वविश्रान्तस्य शृङ्गारस्यात्यन्तमधुरत्वेन क्षुद्रापचारस्याप्यसहतया पदैकदेशश्रुतिकटुत्वस्याप्यपकर्षतेत्याह **त्वावि**ति। (P. 235) corrections follow this. But Guṇaratna has क्षुद्रापकार which reads better than Sārabodhinī's 'क्षुद्रापचार'. Again the S. D. has 'श्रुतिकटोः' for Sā. bo's श्रुतिकटुत्वस्य. Here also, S. D. reads better.

Jain Education International For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

(21) धातुमत्तामित्यत्रमनु (तु) वृ (षु) त्तरतत्त्व (ल्) प्रत्ययेन सम्बन्धा [भिधार्न] {ने} तदपेक्षया क्षीणार्थः प्रसिद्धः ।

(21) **धातुमत्तामिति** । मतुपुत्तरतल् प्रत्ययेन सम्बन्धाभिधानं तदपेक्षया क्षीणार्थः प्रसिद्धः । (P. 236)

Our amendation follows this. { } in our scheme suggests omission.

(22) तथा च चतुर्थपादे गुरुस्मरणेन भावोद्रेकात् क्रोधस्य तिरस्कृतेरुचितमेव मसृणवर्णरचनमिति भावः ।

(22) चतुर्थपादे गुरुस्मरणेन भावोद्रेकात् क्रोधस्य तिरस्कृतेरुचितमेव मसृणवर्णरचनमिति भावः । (P. 283)

(23) प्रवादोचितं सदसि कथनयोग्यं·······

(23) तस्य रावणस्य परितोषजनकं प्रवादोचितं सदसि कथनयोग्यम् । (P. 250)

This reads better.

(24) तदः प्रकृतेतरा(रुपा)दानात् । प्रकृतिप्रत्ययार्थयोरनुपादा [न] एव [तथात्वादिति केचित् ।]

(24) तदः प्रकृतेरुपादानात् । प्रकृतिप्रत्यययोर्द्वयोरनुपादान एव तथात्वादिति केचित् । (P. 251)

(25) "माहिषं दधि सशर्करं पयः
कालिदासकविता नवं वयः ।
प(ए)ण मां समबला सुकोमला
को लभेतं (त) हरिमर्चितं विना ॥"

(25) 'माहिषं दधि सशर्करं पय' इतिवत् । (P. 252)

Guṇaratna gives the full quotation which is only hinted at in the Sā. bo.

(26) "गम्यतामन्यतः पान्थ तवेह
वसतिः अ(कु)तः ।
दोषाय स्यादलं {पान्थः} [यस्माद्]
वसतिः प्रोषितालये ।"

(26) गम्यतामन्यतः पान्थ तवेह वसतिः कुतः ।
दोषाय स्यादलं यस्माद्वसतिः प्रोषितालये ॥
(P. 252)

The discussion accompanying this quotation in the Sā.bo. is also reproduced by Guṇaratna, but of course, not verbetim in this case.

(27) अत्र तु केन केनेत्याद्यसाधारणप्रश्नव्यतिरेकेऽपि कोदण्डेत्याद्यन्वयबोधस्य जायमानत्वात् न प्रश्नकल्पनेति । टीकाकृतः अत्र पञ्चाशङ्का वर्तन्ते यथा— etc.

(27) तस्याद्येन येनेत्यादिना कोदण्डादिव्यतिरिक्ते एव कर्तृकर्मणी प्रतीयेते इति मतयोगाभाव इति टीकाकृतः । (P. 252)

Perhaps Guṇaratna reads better.

(28) **गौडटीका**व्याख्याऽत्र लिख्यते ।
चापाचार्य इति । इयं हि युयुत्सुं····etc.

(28) इयं युयुत्सुं भार्गवं प्रति....etc. (P. 253)

Guṇaratna refers to this passage and calls it **'गौडटीकाव्याख्या'**.

(29) अत्र हि रविर्जयति इति रवेरुत्कर्षः प्रधानवाक्यार्थः । न खलु विस्तीर्णपथसंचरणं क्र(श्र)महेतुर्येन तत् सत्त्वेऽपि श्रमत्याग उत्कर्षहेतुः स्यात् । विततपदेन दीर्घत्वाभिधानेऽपि रथाख्ययानेन सञ्चरणान्न श्रमत्वप्रतीतिः ।

(29) अत्र हि रविर्जयतीति रवेरुत्कर्षः प्रधानवाक्यार्थः । न खलु विस्तीर्णपदसंचरणं श्रमहेतुर्येन तत्सत्त्वेऽपि श्रमत्यागे उत्कर्षहेतुः स्यात् । विततपदेन दीर्घत्वाभिधानेऽपि रथाख्ययानेन सञ्चरणान्न श्रमत्वप्रतीतिः । (P. 267.8)

Jain Education International For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

(30) अत्राकांक्षादिसामग्रीसाचिव्येनान्वयबोधादनन्तरं **पदजीव्यत्वेऽनुसन्धानदशाया**मेषामनुपकारित्वग्रह इति प्रतीत्यनुपपत्त्याऽर्थदोषना प्रतीत्यनुपपत्तावेव शब्ददोषतेति विभागः ।

(31) **टीकान्तरे व्याख्या सुबोधा यथा**—मार्गो रीतिः पन्थाश्च, अमृतानां असुधानां छ(ज)लानां च, रसः शृङ्गारादिर्माधुर्यं च, सरस्वती वाणी नदी च, परिमलं चमत्कारं सुखं च, प्रसादं झटित्यर्थप्रत्ययः स्वच्छकान्तिश्च, घनो निबिडो मेघश्च, व्योमेव काव्यं, तदिव व्योम च, रुचय इच्छाकान्तयश्च, महतां कवि(वी)नामादित्यानां च, तेषां द्वादशत्वात् ।

(32) 'अर्जुनार्जुन स(सा)त्यके' इत्युपक्रमेण पितृवधामर्षितस्याश्वत्थाम्नः इयमुक्तिः । कृत(कर्त्र)नुमति (न्तृ)दृष्टी(ष्टृ)ना(णा)मुत्तरोत्तरापराधलाघवेन क्रमादुपन्यासः । तत्र कर्त्ता अर्जुनः । स(सा)त(त्य)किरनुमन्ता ।

अन्ये दृष्टारः । अत्रान्व(द्य)योर्बला(ल)वद् द्वेषेण शाब्दसंबुद्धिरन्येषां च बुद्धिस्थैव ।

(33) न नु(तु)हेत्वाकाङ्क्षायां वाक्यार्था(र्थ)पर्यवसाने कथमयमर्थदोष इति चेन्न, पितृकर्तृकशस्त्रपरित्यागो(ग)स्ये(स्यै)व हेतुत्वेनान्वयात् पित्राचरितकर्मणः पुत्रेण चरणीयत्वात् ब्राह्मणानुचितशस्त्रग्रहणस्यैव इत्थं पर्यवसिते वाक्यार्थेऽनन्तरं मम शोकेन पित्रा परित्यक्तं ममा(या)ऽपि पितृशोकेन त्यक्त[त्व]मिति पितृशोकस्यैव हेतुत्वमाकाङ्क्षितमिति तदनुपादानेन साकाङ्क्षता ।

(34) विवेकख्यातिः प्रकृतिपुरुषयोर्भेदावभासः । संप्रजा(ज्ञा)तः सविकल्पकः समाधिः, यत्रात्मा विषयान्तरं च भासते । अप्रसज्ञातं (असंप्रज्ञात) आत्मातिरिक्तविषया(य) ग्राही समाधिः ।

(35) अन्वयप्रतियोग्युपस्थापकानुपादान एव न्यूनपदत्वात् । नो(ना)पि मावार्थाप्रतीतावश्यत्वमेवोचितं कुत इत्याकाङ्क्षानुवृत्तेः शाब्द[बोध] वैगुण्याच्छब्ददोषता यत्किञ्चिदेकोत्कृष्टधर्मवतोऽन्वयात् आलोकोत्कृष्टधर्मवतो- (ता) गु(ग)णा(ण) [नम]नुचितमिति रूपेण वाक्यार्थोपपत्तेः ।

(30) अत्रान्वयबोधान्तरं पदजीवात्वनुसंधानदशायामेषामनुपकारित्वग्रह इति प्रतीतानुपपत्त्यार्थदोषकता प्रतीत्यनुपपत्तावेव शब्ददोषतेति विभागः । (P. 268)

Guṇaratna has almost borrowed the whole passage but for minor changes which make better reading.

(31) Guṇaratna at times refers to the Sā. bo., and at times to the Bālacittānurañjanī as : टीकान्तरे व्याख्या.... etc. Here it is the Sā. bo., from which Guṇaratna has borrowed almost verbetim.

—मार्गो रीतिः पन्थाश्च । परिमलं चमत्कारं सुखं च । प्रसादं सुव्यक्तं स्वच्छकान्तिश्च । घनो निबिडो मेघश्च । परिचिता अत्यन्ताभ्यस्ताः संबद्धाश्च । रुचयः अभिसन्धयः कान्तयश्च । महातां कवीनामादिन्यादीनाञ्च, तेषां द्वादशत्वात् । (P. 268)

(32) 'अर्जुनार्जुन सात्यके' इत्युपक्रमेण पितृवधामर्षितस्याश्वत्थाम्न इयमुक्तिः । कर्त्रनुमन्तृद्रष्टृणामुत्तरोत्तरापराधस्य लाघवेन क्रमादुपन्यासः । तत्र कर्ता अर्जुनः । सात्यकिरनुमन्ता । अन्ये द्रष्टारः । तत्राद्ययोर्बलवद्द्वेषेण शाब्दसंबुद्धिः अन्येषां बुद्धिस्थैव । (P. 269)

(33) न तु हेत्वाकाङ्क्षायां वाक्यार्थपर्यवसाने कथमयमर्थदोष इति चेन्न, पितृकर्तृकशस्त्रत्यागस्यैव हेतुत्वेनान्वयात् पितृकृतकर्मणः पुत्रेणाचरणीयत्वात् ब्राह्मणानुचितशस्त्रग्रहस्यैव इत्थं पर्यवसिते वाक्यार्थेऽनन्तरं मम शोकेन पित्रा परित्यक्तं मयाऽपि पितृशोकेन त्यक्तत्वमिति पितृशोकस्यैव हेतुत्वमाकाङ्क्षितं तदनुपादानेन निर्हेतुत्वम् । (P. 292).

(34) विवेकख्यातिः सत्त्वपुरुषयोर्भेदावभासः । संप्रज्ञातः सविकल्पः समाधिः यत्रात्मा विषयान्तरञ्च भासते । असंप्रज्ञात आत्मातिरिक्तविषयग्राही समाधिः । (P. 275)

(35) अन्वयप्रतियोग्युपस्थापकपदानुपादान एव न्यूनपदत्वात् । नापि मात्रार्थाप्रतीतौ अश्मत्वमेवोचितम्, कुत इत्याकाङ्क्षानुवृत्तेः शाब्दबोधवैगुण्याच्छब्ददोषता यत्किञ्चिदेकोत्कृष्टधर्मवतोऽन्वयापादाने उत्कृष्टधर्मवता गणनमनुचितमितिरूपेण वाक्यार्थोपपत्तेः । (P. 277)

Jain Education International For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

(36) अन्यथा घटेन जलमाहरेत्यत्रापि छिद्रेतरत्वानुपादानेऽपि तथा प्रसङ्गः स्यात्। अध्याहारे च चमत्कारभङ्गदोषः स्यादिति भावः।

(37) न च तर्हि निराकाङ्क्षताभिधाने न(च) शब्ददोषतैवेति वाच्यं, समर्थनसहकृतेनैतद्वाक्येनान्यत्र सर्वगुणासम्भा(म्भ)व(वे)न रावग एवं [दृशो] [रावणादन्य इ] दृग्वरः [न लभ्यत] इत्यपेक्षया वाक्यार्थोपपत्तेव(र)नन्तरं चूर्णकानुसंधानेन दोषावतारात् प्रतीत्यनुपपत्तिविरहात्।

(38) एतच्च, "लग्नं राम(गा)वृताङ्ग्ये" त्यत्र दोषत्रयं प्रकाशयता ग्रन्थकृतैव प्रकाशितम्। तथा चोपाधिसङ्करो दोषाय न नू(तू)पधेयसङ्करोऽपीति भावः।

(39) ननु श्रुतिकटुप्रतिकूलवर्णादीनामनुकार्य्य इवानुकरणेऽपि स्वरूपान[पा]यात् कथमदोषतेति चेन्मैवम्। अनुकरणे हि विरोधिगुणव्यञ्जकस्यापि तच्छब्दस्वरूपस्यैव प्रतिपाद्यत्वेन [न] दोषत्वम्। तत्र तदौचित्यात्।

(40) द्वितीयपक्षे करिहस्तो नाम [गजशुण्डा] कठिनयोनिशैथिल्यापादको बहिष्कृतमध्यमाङ्गुलीकस्तर्जन्यनामिकासंयोगश्च, तदुक्तम्—

तर्ज्जन्यनाडि(मि)कायुक्ते मध्यमा स्याद्बहिष्कृता।
करिहस्तः समुद्दिष्टः कामशास्त्रविशारदैः॥

(41) नाड्यः षोडश, तदुक्तम् **गोरक्षसंहितादौ**—

"इडा च पिङ्गला चैव सुषुम्णा च परास्मृता।
गान्धारी हस्तिजिह्वा च पूषा च सुयशास्तथा॥
अलम्बुसा कुशा चैव शङ्खिनी दशमी मता।
लोलजिह्वा च जिह्वा च विजया कामदा परा॥
अमृता बहुला नाम जाड्यो वायुसमीरिताः।
इति सिद्धिरणिमादिः साधका योगिनः एते
चत्वारः॥

तदुक्तं **योगिनीतंत्रे**....etc.

(36) अन्यथा घटेन जलमाहरेत्यत्र छिद्रेतरत्वानुपादाने तथा प्रसङ्गात्। (P. 279)

'अध्याहरे'....'भावः' is added by Guṇaratna very aptly.

(37) न च तर्हि निराकाङ्क्षाभिधाने च शब्ददोषतेति वाच्यम्, समर्थनसहकृतेनैतद्वाक्येनान्यत्रोक्त सर्वगुणासम्भवेन रावण एवेदृशो रावणादन्य ईदृग्वरो न लभ्यत इत्यपेक्षया वाक्यार्थोपपत्तेरनन्तरं चूर्णकानुसंधानेन दोषावतारात् प्रतीत्यनुपपत्तिविरहात्। (P. 250)

Our corrections and additions follow this passage.

(38) एतच्च 'लग्नं रागावृताङ्ग्ये' त्यत्र दोषाननेकान् प्रकाशयता ग्रन्थकृतैव प्रकाशितम्। तथा चोपाधिसङ्करो दोषाय नतूपधेयसङ्करोऽपीति भावः। (P. 284)

Guṇaratna has 'दोषत्रयं' for 'दोषाननेकान्' of the Sā. bo., Guṇaratna is clearer.

(39) ननु श्रुतिकटुप्रभृतीनामनुकार्यानुकरणेऽपि स्वरूपानपायात् कथमदोषतेति चेन्न। अनुकरणे विरोधिगुणव्यञ्जकस्यापि तच्छब्दस्वरूपस्यैव प्रतिपाद्यत्वेन न दोषत्वम्। तत्र तदौचित्यात्। (P. 288)

(40) करिहस्तो गजशुण्डा कठिनयोनिशैथिल्यापादको बहिःकृतमध्यमाङ्गुलीकस्तर्जन्यनामिकासंयोगश्च। तदुक्तम्—

"तर्जन्यनामिके युक्ते मध्यमा स्याद्बहिष्कृता।
करिहस्तः समुद्दिष्टः कामशास्त्रविशारदैः॥" (P. 293)

(41) नाड्यश्च

इडा च पिङ्गला चैव सुषुम्ना चापराजिता।
गान्धारी हस्तिजिह्वा च पूषा चैव तथापरा॥
अलम्बुसा कुहुश्चैव शङ्खिनी दशमी स्मृता।
तालुजिह्वेऽभिजिह्वा च विजया कामदापरा॥
अमृता बहुला नाम नाड्यो वायुसमीरिताः॥

Guṇaratna has greater details and he also mentions the sources viz. गोरक्षसंहिता and योगिनीतंत्र.

Jain Education International For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

(42) अत्र नो दृष्टेत्यादिक्रोधोक्तिः तस्य स्थानस्य परित्यागेन दीर्घसमासस्य ततोऽन्यत्र करणाव(द)स्थानगामितेति भावः ।

(43) दिव्यादिव्या देवत्वेऽपि आत्मनि नराभिमानिनः श्रीरामचन्द्रादयः ।

(44) दिवि मानुषवाग्वेषादि[वर्णनं] देश्य(शा)नुचितं, वसन्ते मेघादिकालानुचितं, जरायां सम्भोगादि [वर्णनं] वयोऽनुचितं, नायिकायाः स्वाभिप्रायप्रकटनं जात्यनुचितम् ।

(45) अपिर्भिन्नक्रमे । अधिकमपीत्यर्थः । इतिना अधिकास्थिरत्वपरामर्षः(र्शः) । इत्यधिकास्थिरत्वे प्रसिद्धो यो भङ्गुरोऽपाङ्गभङ्गः, तस्य यदुपमानत्वं तेनोपात्तं, तदुपमानत्वेन सामान्यवचनस्यास्य समस्तयोपादानं न स्यात्, उपमानेनैव सामान्यवचनसमासात् ।

(46) ननु शान्तशृङ्गारयोः द्वयोरपि **रसत्वे-नैकस्यापरेण** बाधने किं विनिगमकं, वैपरीत्यस्यापि सुवचत्वादित्यत आह, **न पुनरि**ति ।

We will now look into same instances from ullāsa VIII.

(47) **रसपर्य्यन्ते**ति । रसस्य पर्य्यन्ते भी (सी) मायां विश्रान्ताः । तदन्यथा (त्रा) प्रसारिणी रसमर्यादाग्राहिणी [या] प्रतीतिस्तया बन्ध्यास्तदधीनाः ।

(48) यथोज्वल (न्मज्ज) ज्जलकुञ्जरेति वृत्तम् ।

(49) एक पदार्थस्य बहुभिः पदैः बहूनां पदार्थानां चैकेनासि (भि) धारा (न) म् । पदार्थे वाक्यरचना वाक्यार्थे च पदरचना ।

(42) यतो नो दृष्टेति क्रोधोक्तिस्तत्स्थानपरित्यागेन दीर्घसमासस्य तत्राकरणादस्थानगामिता । (P. 299).

(43) दिव्यादिव्या देवत्वेऽपि आत्मनि अभिमानिनः श्रीरामचन्द्रादयः । Guṇaratna's 'नराभिमानिनः' provides clearer reading.

(44) दिवि मानुषवाग्वेषादि वर्णनं दशानुचितम्, वसन्ते मेघादिवर्णनं कालानुचितम्, जरायां संभोगादिवर्णनं वयोऽनुचितमित्यादि ।
For 'इत्यादि' Guṇaratna has a useful replacement in नायिकायाः .... जात्यनुचितम् ।

(45) अपिर्भिन्नक्रमे । अधिकमपीत्यर्थः । इतिशब्देनाधिकास्थिरत्वपरामर्शः । इत्याधिकास्थिरत्वेन प्रसिद्धो यो भङ्गुरोऽपाङ्गभङ्गस्तस्य यदुपमानत्वं तेनोपात्तम्, तदनुपादानत्वम् "उपमानानि सामान्यवचनै" रित्यनुशासनात् ।

Guṇaratna has some elaboration which adds to clarity.

(46) ननु शान्तशृङ्गारयोर्द्वयोरपि रसत्वेन [एकेनापरस्य] बाधने किं विनिगमकमित्यपेक्षायामाह— **न पुनरि**ति । (P. 308)

[एकेनापरस्य] is supplied by the editors of the Allahabad edn. But Guṇaratna has retained the original and better expression.

(47) **रसपर्यन्ते**ति । रसस्य पर्यन्ते सीमायां विश्रान्ता तदन्यत्राप्रसारिणी रसमर्यादाग्राहिणी या प्रतीतिस्तया वन्ध्यास्तदधीनाः । (P. 316)

(48) यथा—
उन्मज्जज्जलकुञ्जरेन्द्र....etc. (P. 323)

The whole verse is cited in the Sā.bo. Guṇaratna only mentions its प्रतीक. This verse is not seen either in Vāmana or in Mammaṭa.

(49) एकपदार्थस्य बहुभिः पदैर्बहूनां च पदार्थानामेकेनाभिधानं पदार्थे वाक्यरचनं, वाक्यार्थे च पदाभिधा । (P. 326)

Jain Education International For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

(50) एक वाक्यार्थस्याऽनेकेन वाक्येन प्रतिपादनं व्यासः। अनेक वाक्यार्थस्यैकेन प्रत्यायनं समासः। यथा—

अयं नानाकारो भवति....etc.

अत्रादृष्टवैचित्र्यात् सुखदुःखवैचित्र्यमित्येक(त्यनेक) वाक्यार्थ (र्थे) न प्रपञ्चितं इति न्या (व्या) सः। मे (ते) हिमालयमामन्त्र्येत्यादौ एकवाक्येन बहुवाक्यार्थ-निबन्धात् समासः।

(51) क्रमः क्रियापरम्परा। विदग्धचेष्टितं कौटिल्यं {अ} प्रसिद्धवर्णनाविरहोऽनुज्व (ल्ब) ल (ण) त्वं, उपपाव (द) क युक्तिविन्यास उपपत्तिः, एषां योगः सम्मेलनं, स एव रूपं यस्य (स्या) घटनायास्तद्रूपः श्लेषः। अथ **टीकान्तरे** क्रमस्याति कौटिल्यं अतिक्रमः, तस्यानुल्वणत्वमस्य, तत्रौ (त्रो) पपत्तिर्युक्तिः तस्य (स्याः) योगः सद्भावस्तद्रूपा या

घटना तदात्मा श्लेषेत्यर्थः।

अस्योदाहरणं यथा—दृष्ट्वैकासनसंस्थिते....etc.

इत्यत्र दर्शनादयः।....

Now we will pick up some illustrations from the IXth ullāsa.

(52) यमकेऽति व्याप्तिरित्याह—**स्वरवैसादृश्ये-ऽपीत्यादि**। अत्र [स्वर] सादृश्यं न प्रयोजकं, कुलालकल-त्रमित्याद्यपि दर्शनात्। यमके तु समानानुपूर्वीकत्वनियमः।

(53) तेन वर्णभेदेऽपि श्रुत्यैकत्वेन यमकं यथा, भुजलतां जडतामित्यत्र डकारलकारयोः। तदुक्तं यम-कादै(दौ)[भवेदैक्यं ?] डलयोर्बवयोरलयोस्तथेति।

(54) स तु प्रकृतो राजा, आरं अरिसमूहं, सर्वदा सर्वकालं, रणं समरमानैषीदित्यन्वयः।

(55) अविनाशे हेतुरयम्। शिवेन शङ्करेण ईहित (तां) महितां, पक्षे शिवे कल्याणे हितां शिवदात्रीम् स्मरेण कामेन(ना) भिमतां स्मराभिमतां स्मराध्यासिताम्।

(50) एक वाक्यार्थस्य अनेक वाक्येन प्रतिपादनं व्यासः। तथा अनेकवाक्यार्थस्य एकेन प्रत्यायनं समासः। क्रमेण यथा—अयं नानाकारो भवति.... etc.

अत्रादृष्टवैचित्र्यात् सुखदुःख वैचित्र्यमित्येक वाक्यार्थोऽनेकवाक्येन प्रपञ्चित इति व्यासः। तथा, 'ते हिमालये' त्यादौ एकवाक्ये बहुवाक्यार्थं निबन्धनात् समासः। (P. 329)

(51) क्रमः क्रियापरम्परा। कौटिल्यं विदग्ध-चेष्टितम्। अनुल्वणत्वमस्फुटत्वम्। उपपत्तिः उपपादक-युक्तिविन्यास एषां योगः संबलनम्, स एव रूपं यस्या घटनायास्तद्रूपः श्लेषः। यथा—

दृष्ट्वैकासन संस्थिते....etc.

इत्यत्र दर्शनादयः क्रियाः। (P 329)

All this is Sā. bo., being repeated once again in the name of टीकान्तर. We fail to understand this.

(52) यमकेऽतिव्याप्तिरित्यत आहस्वरवैसादृश्ये-ऽपीति। अत्र स्वरसादृश्यं न प्रयोजकं, कुलालकलत्रमित्या-दिष्वपि दर्शनात्। यमके तु समानानुपूर्वीकत्वनियमः। (P. 335)

(53) तेन वर्णभेदे श्रुत्यैकत्वेऽपि यमकं यथा— भुजलतां जडतामबलाज नः इति लकारदकारयोः। तदुक्तम्—लोर्डसोरलोस्तथेति (?)

Guṇaratna presents correct reading. The editors of the सारबोधिनी can benefit from this.

(54) स तु प्रकृतो राजा, आरं अरिसमूहं, सर्वदा सर्वकालं, रणं समरमनैषीदित्यन्वयः। (P. 383)

(55) नित्यविनाशे हेतुरयम्। शिवेन शङ्करेण ईहितां अर्थितां, पक्षे शिवे कल्याणे हितां शिवदात्री(त्रीं) स्मरेण कामेन मिताम्। (P. 388)

Guṇaratna's 'अविनाशे' is better than 'नित्यविनाशे' of the printed edn. of Sā. bo,

Jain Education International For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

(56) ततस्त(स्त्स)रुमध्ये मा शब्दं विन्यस्य तन्मध्ये राकारादिस(श)मित्यन्तं वर्णचतुष्टयं विन्यस्य, [दक्षिणेनानुलोमेन] वामनो (तो) विलोमे[न] [मे] दिस्यादु(द्) इति लिखेत् । माशब्द[स्तु] पूर्वत्र (वदे) वेति त्सरुः । परवर्णद्वयाभ्यां तु गञ्जनमिति खड्ग-निष्पत्तिः ।

(56) ततस्त्सरुमध्ये मा शब्दं लिखित्वा ततस्तत्पार्श्वनाकारादिशमित्यन्तं वर्णचतुष्टयं विलिख्य दक्षिणेनानुलोमेन वामतो विलोमेन मे दिश्यात् इति लिखेत् । मा शब्दस्तु पूर्ववदेवेति त्सरुः । दिशब्देन गंजनं माशब्दस्तु तिष्ठ इति [?] खड्गनिष्पत्तिः । (P. 358)

Here also Guṇaratna can help these editors.

(57) ....करो राजस्वं, तल्लाति गृह्णाति, बहुले कृष्णपक्षेऽप्यमला तारादिभिः प्रकाशनात् ।

(57)....करो राजत्वं, तं लान्तीति गृह्णन्ति, बहुले कृष्णपक्षेऽप्य**मत्ता** ताराभिः प्रकाशनात् ।

Guṇaratna's 'अमला' is better than 'अमत्ता'.

Now we will look into some parallels from the Xth ullāsa. We will particularly pick up only such instances where Guṇaratna offers better or correct reading as compared to the printed edn. of the Sā. bo. Actually we can trace as many as twenty seven parallel passages.

(58) एकोऽसहायोऽथवा एकोऽवधारणे । स एव मान्यः ।

(58) एकोऽसहायः अथवा एकोऽवधारणे । स एव नान्यः । (P. 409).

Guṇaratna has 'मान्यः' which reads better.

(59) चन्द्र इव मुखमाह्लादकमित्यत्र आह्लादकपदस्योभयान्वयित्वेऽपि नपुंसकस्य मुखपदस्य लिङ्गग्रहणमनुशासनात् ।

(59) चन्द्र इव मुखमाह्लादकमित्यत्र तु आह्लादकपदस्योभयगामित्वेऽपि नपुंसकस्य मुखपदस्य लिङ्गग्रहणं 'नपुंसकमनपुंसकेने' त्याद्यनुशासनात् । (P. 363)

Guṇaratna's 'उभयान्वयित्व' reads slightly better than 'उभयगामित्वे'.

(60) 'हंसीवधवलश्चन्द्र' इत्यादौ प्रतीतिमाधु-(न्थ)र्यधीविरहेण दोषो न स्यात् ।

(60) तथा सति 'हंसीव धवलश्चन्द्र' इत्यादौ प्रतीतिमान्थर्यविरहेण दोषो न स्यात् । (P. 362)

Guṇaratna has 'धीविरहेण' which is clearer.

Instances can be multiplied. On an earlier occasion we have seen how Guṇaratna can be utilized to advantage even in critically editing such comm. as the Bālacittānurañjanī. The Sāradīpikā thus could prove a very important and useful research tool in fixing better readings and also in filling up the lacuna left out in other commentaries and works that have had a shaping influence on it.

Jain Education International For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org